

Usul İslam Araştırmaları
ISSN 1305-2632 | e-ISSN 2147-8279
Nisan/April 2022, 37 (37): 55-80

Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin Cevâhiru'l-İslâm Adlı Eseri ve Bu Eserdeki İtikadî Görüşlerinin Tahlili

Qādī-zāde Mehmed Efendi's Work named Javâhir al-Islam and the Analysis of his Theological Views in This Work

Ali Durmuş

Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı

alidurmus6116@gmail.com | ORCID: 0000-0002-9279-1983

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Arařtırma Makalesi/Research Article

Geliř Tarihi/Received: 20 Ocak/January 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11 Mayıs/May 2022

Yayın Tarihi/Published: 20 Mayıs/May 2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Nisan/April

Cilt/Volume: 37

Sayı/Issue: 37

Sayfa/Pages: 55-80

Cite as/Atıf: Durmuş, Ali. "Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin Cevâhiru'l-İslâm Adlı Eseri ve Bu Eserdeki İtikadî Görüşlerinin Tahlili [Qādī-zāde Mehmed Efendi's Work named Javâhir al-Islam and the Analysis of his Theological Views in This Work]". Usul İslam Araştırmaları-Usul Islamic Studies 37/37 (Nisan 2022): 55-80.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ali Durmuş).

Kadıızâde Mehmed Efendi'nin *Cevâhiru'l-İslâm* Adlı Eseri ve Bu Eserdeki İtikadî Görüşlerinin Tahlili

Öz

Kadıızâde Mehmed Efendi (öl. 1045/1635) XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Kadıızâdeliler Hareketinin lideridir. Balıkesir'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek burada dönemin âlimlerinden ders alarak yetişmiştir. Kısa sürede devrin en etkili ve en meşhur vaizleri arasında yer almış, verdiği vaazlarıyla ve kaleme aldığı eserleriyle kitleleri peşinden sürükleyecek bir duruma gelmiştir. Dinî hususlardaki radikal tutumu ve deverân-ı sûfiye aleyhindeki görüşleri sebebiyle, başta Halvetîler olmak üzere cehrî zikirle semâ ayinleri yapan tarikatlar tarafından sert bir üslupla eleştirilmiştir. Kadıızâde velut bir müellif olup nesir ve nazım biçiminde birçok eser telif etmiştir. *Risâle-i İmân* olarak da bilinen *Cevâhiru'l-İslâm* adlı eser de bu eserlerden biridir. Daha çok temel itikadî meseleleri ve ibadetlerle ilgili bazı hususları konu edinen bu risale çeşitli ilaveler ve eksiltmelerle birlikte rumî 1314'te (1896-97) *Mızraklı İlmihâl*'le birlikte basılmıştır. İşbu makale, Kadıızâde'nin itikadî görüşlerinin ortaya konmasında önemli ipuçları barındıran söz konusu eserin sade bir dille latinize edilerek tahlil ve değerlendirmesinin yapılması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Osmanlı, Kadıızâdeliler, Kadıızâde Mehmed Efendi, *Cevâhiru'l-İslâm*

Qādī-zāde Mehmed Efendi's Work named *Javāhir al-Islam* and the Analysis of his Theological Views in This Work

Abstract

Qādī-zāde Mehmed (d. 1045/1635) is the leader of the Qādī-zādelis Movement that emerged in the Ottomans in the 17th century. He was born in Balıkesir, after completing his first education here, he came to Istanbul and was educated here by taking lessons from the scholars of the period. In a short time, he became one of the most influential and famous preachers of the time. With his sermons and the works he wrote, he achieved a position that would drag masses after him. Due to his radical attitude in religious matters and his views against *deverân*, he was harshly criticized by the religious groups, especially the Halvetis, that performed *semā* rituals with *jahrī dhikr*. Qādī-zāde is a productive author and has written many works in the form of prose and verse. *Javāhir al-Islam* is one of these works. This treatise, which mostly deals with the basic issues of belief and some aspects of worship, was published together with the *Mizraklı İlmihāl* in Julian 1314 (1896-97) with various additions and reductions. In this article, it is aimed to analyze and evaluate the work in question, which contains important clues in revealing Qādī-zāde's theological views, by latinizing it a plain language.

Keywords: History of Islamic Sects, Ottoman, Qādī-zādelis, Qādī-zāde Mehmed Efendi, *Javāhir al-Islam*

كتاب قاضي زاده محمد أفندي المسمى *جواهر الإسلام*، وتحليل ما جاء فيه من آرائه الاعتقادية

الملخص

قاضي زاده محمد أفندي زعيم "حركة قاضي زاده ليلر" التي ظهرت في دولة العثمانية في القرن السابع عشر. ولد في باليكيسير، بعد أن أكمل تعليمه الابتدائي هناك، جاء إلى إسطنبول وتلقى تعليمه هناك بأخذ دروس من علماء الفترة. أصبح من أكثر واعظ نفوذًا وشهرة في وقت قصير، أصبح في وضع يسمح له بسحب الناس من بعده بفضل خطبه وكتبه. تعرض لانتقادات شديدة من قبل الطريقات التي تفلون حفلة الدوران بذكر الله جهرا وخاصة من قبل خلوتيين. قاضي زاده هو مؤلف ولود وقد كتب عديد من الكتب في شكل نثر وشعر. "جواهر الإسلام" المعروف أيضا باسم "رسالة الإيمان"، هو أحد هذه الكتب. نشرت هذه الرسالة التي تتحدث في الغالب عن مسائل العقيدة الأساسية وبعض الأمور المتعلقة بالعبادة، مع بعض الإضافات والمخزوفات في عام 1314 رومي (1896-1897) مع "مزرقلي علم حال". في هذه المقالة، يهدف إلى تحليل وتقييم الكتاب المذكور أعلاه، والذي يحتوي على أدلة مهمة في الكشف عن وجهات نظر عقيدة قاضي زاده، من خلال جعله لاتينيا بلغة واضحة.

الكلمات المفتاحية: تاريخ المذاهب الإسلامية، العثمانية، قاضي زاده ليلر، قاضي زاده محمد أفندي، *جواهر الإسلام*.

Giriş

Kadıızâde Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti'nde dinî siyasî bir hüviyetle ortaya çıkan ve kendisine nispetle “Kadıızâdeliler Hareketi” olarak anılan hareketin lideridir. XVII. yüzyılın başlarında Kadıızâde'nin görüşlerinin taklit edilmesiyle ortaya çıkan bu hareket aynı yüzyılın sonlarına dek var olmuş ve etkisi zamanla azalıp kaybolmuştur. Söz konusu hareket kronolojik olarak üç evrede incelenmektedir. Birinci evrede Kadıızâde Mehmed Efendi ile Ahmed Rûmî Akhisârî (öl. 1041/1631-32), ikinci evrede Üstüvânî Mehmed Efendi (öl. 1072/1661), son evrede ise Vânî Mehmed Efendi (öl. 1096/1685) etkili olmuştur. Kadıızâdeliler semâ ve deverân başta olmak üzere tarih boyunca çeşitli zamanlarda ve coğrafyalarda İslâm âlimleri arasında tartışılmış birçok ihtilaflı meseleyi yeniden gündeme taşıyarak tartışmış, üzerlerine lehte ve aleyhte risâleler telif etmişlerdir. Onların deverân aleyhtarlığına karşı ise, deverân ehli olan Halvetiyye'den sert tepki gelmiş, Kadıızâde ile Abdülmecid Sivâsî Efendi (öl. 1049/1639); Üstüvânî ile Abdülehad Nûrî Efendi (öl. 1061/1651), Vânî Mehmed Efendi ile Niyâzî-i Mısırî (öl. 1105/1694) mücadele etmiştir.¹ Kadıızâde ise söz konusu ihtilaflı meselelerdeki katı görüşleri ve deverân-ı sûfiye karşıtlığı sebebiyle tasavvuf düşmanı olarak ilan edilmiş² hatta modern araştırmalarda zaman zaman Selefi olmakla veya Selefilige yakın olmakla da suçlanmıştır.³

Kadıızâde kendi fikirlerini ele alan hacimli hacimsiz, manzum-mensur birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerden biri de onun daha çok halka hitap etme amacıyla kaleme aldığı *Cevâhiru'l-İslâm* adlı eseridir. Kadıızâde bu eserinde hem yüzeysel anlamda itikadî bazı meselelere hem de ibadetlerle ilgili birtakım hususlara yer vermiştir. Kadıızâde'nin itikadî görüşlerini ortaya koyması bakımından bu risalenin tahlilinin yapılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu eserin latinize edilerek içerikte yer alan Kadıızâde'nin itikadî görüşleri çerçevesinde tahlil ve değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmiştir.

---

¹ Geniş bilgi için bk. Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadıızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 105-107.

² Örneğin bk. Naimâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi*, çev. Zuhuri Danişman, (İstanbul: Zuhuri Danişman Yayınları, 1969), 6/2721; Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadıızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 17-21/1-2 (1979-1983), 217-218.

³ Örneğin bk. Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", 208-209; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizadeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire* (New Jersey: Princeton University, Doktora Tezi, 1990), 45-47; İbrahim Baz, *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 53-67.

1.Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Hayatı

Dönemin Balıkesir kadısı Doğanzâde Mustafa b. İlyas'ın oğlu olan Kadıızâde Mehmed Efendi 990/1582'de Balıkesir'de dünyaya gelmiştir. Balıkesir'de doğması nedeniyle “Balıkesirî” künyesiyle, “İlmî” mahlasıyla şiirler kaleme aldığı için ise “İlmî” künyesiyle bilinse de, babasının mesleğine nispetle daha çok “Kadıızâde” adıyla meşhur olmuştur.⁴ Devrin Halvetî şeyhlerinden olan Sofyalı Kadıızâde Mehmed Efendi'yle karıştırılmaması için kaynaklarda ve kataloglarda “Küçük Kadıızâde” olarak isimlendirilmiştir.⁵ Yine onunla aynı dönemde yaşayan ve Amasî künyesiyle de bilinen Halvetîliğin Sivasiyye koluna mensup olan Evliya Mehmed Efendi de “Kadıızâde” adıyla bilindiğinden zaman zaman Kadıızâde Mehmed Efendi'yle karıştırılmıştır.⁶

Kadıızâde otobiyografisinde ilk eğitimini Birgivi'nin (öl. 981/1573) öğrencilerinden olan Şeyh Alâeddin'den aldığını, ardından Kadı Halil Efendi, İbrahim Müderris Efendi, Abdurrahman Kadı Efendi, Muslihuddin Kadı Efendi, Lütfullah Müftü Efendi'den de dersler aldığını belirtmektedir.⁷ Kadıızâde'nin öğrencilerinden olan Kâtip Çelebi ise onun ilk eğitimini Birgivi'nin oğlu Feyzullah Efendi'den (öl. 1032/1622) aldığını nakletmektedir.⁸

Kadıızâde gençliğinde babası gibi kadı olmak istemiş, ancak zamanla bu fikirden vazgeçerek ulema yolundan ilerlemiştir. Bu niyetle İstanbul'a gelen Kadıızâde burada sırasıyla Muslihuddin Müderris Efendi, Yusuf Müderris Efendi

⁴ Kadıızâde Mehmed Efendi, *Risâle-i Müdâfaa* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3), 63a. Ayrıca geniş bilgi için bk. Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâi'l-Müellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*, çev. Kılıslı Rıfat Bilge, tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç (Ankara: MEB Yayınları, 1955), 2/277; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimu Muşannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 12/33; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/321; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1988) 3/1, 355; Sebahat Deniz, "Kadıızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâmesi", *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 18.

⁵ Atâi Nevîzâde Atâullah Efendi, *Hadâiku'l-Hakâyık* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/1868; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1 355; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, sad. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 3/1004.

⁶ Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 111.

⁷ Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63a-63b.

⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, çev. Rüştü Balcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 1/12.

ve Dursunzâde Abdullah Efendi'ye (öl. 1019/1610) asistanlık yaparak onlardan dersler almıştır.⁹

Yirmi yaşına ulaştığında Murat Paşa Camii'nde öğrenci tedrisatına başlayan Kadızâde,¹⁰ Halvetî şeyhi Tekeli Ömer Efendi'ye (öl. 1032/1623) intisap etmiş ve onunla üç kere erbain halvetine girmiştir. Ömer Efendi'yle samimi ilişkiler içerisinde olan Kadızâde, şeyhi tarafından Sultan Selim Camii'ndeki vaazlarına halife olarak görevlendirilmiş aynı zamanda şeyhinin seferde olduğu zamanda da Terceman Camii'ndeki vaazlarında halifesi olarak görev yapmıştır. Ardından şeyhiyle aralarında zuhur eden fikir ayrılığı sebebiyle ondan ayrılıp Halvetîliğe veda eden Kadızâde, Murat Paşa Camii'ndeki görevine dönmüştür.¹¹

Hitabet kabiliyetinin oldukça güzel olması sayesinde kısa sürede İstanbul vaizleri arasında şöhrete kavuşan Kadızâde,¹² yükselerek sırasıyla Sultan Selim Camii, Beyazıt Camii, Fatih Camii, Süleymaniye Camii ve Ayasofya Camii vaizliği görevlerine getirilmiştir.¹³ Ayasofya Camii vaizliği görevindeyken IV. Murad (öl. 1049/1640) tarafından Revan seferinde ordu vaizi olarak davet edilmiş, sefer esnasında Konya'da hastalanınca, Halvetî Şeyhi Kadızâde Mehmed Amasî ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş, 1045/1635'te burada vefat ederek Topkapı dışında Şeyhler Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁴

Etkileyici üslubu, hazırcevap kabiliyeti ve ilmî birikimi sayesinde vaazlarıyla ünlenen Kadızâde, oldukça geniş bir taraftar kitlesine sahip olmuştur. Vaazlarında hazır bulunanlardan biri olan Kâtip Çelebi, onun ilmiyle

⁹ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/321; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/373; Mehmet Fatih Gökçek, *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 10.

¹⁰ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b; Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Kâtip Çelebi* (Toronto: Toronto Üniversitesi Kütüphanesi, ts.), 2/182; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/321.

¹¹ Kadızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b; Ali Durmuş, "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfa'a Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 327.

¹² Çelebi, *Fezleke*, 2/182-183; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/321-322; Naimâ, *Naimâ Tarihi*, 6/2720; Ocak, "Kadızâdeliler Hareketi", 214.

¹³ Çelebi, *Fezleke*, 2/182; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/321; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşahiri*, haz. Mehmet Sarı-Ahmet Karaman (Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999), 27; Gökçek, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, 10.

¹⁴ Çelebi, *Fezleke*, 2/282; Kâtip Çelebi, *Mizanu'l-Hak fî İhtiyârî'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: MEB Basımevi, 1972), 108; Naimâ, *Tarih*, 6/2717-2718; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına haz. Erol Kılıç- Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992), 9/204; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1333), 1/373.

ve faziletiyle ünlendiğini, vaktinin neredeyse tamamına yakını ders vermekle geçirdiğini belirtmiştir.¹⁵ Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçaya da hâkim olan Kadızzâde İslâmî ilimlerin hemen her birine vukûfiyeti söz konusudur. Kadızzâde bu durumu otobiyografisinde “Vaktimi ilimden başka hiçbir boş işle geçirmedim.” sözleriyle özetlemiştir.¹⁶ Bu durum onun devrin uleması arasında dikkat çeken bir simaya dönüşmesine ve aynı zamanda sert eleştirilerle yüklendiği deveran ehli bazı tasavvufî ekollerin mensuplarının veya muhiplerinin hışmına uğramasına neden olmuştur.

Kadızzâde IV. Murad'ın tahta cülüsünde bir duanâme kaleme alarak ona takdim etmek suretiyle dikkatini celp etmiş,¹⁷ ardından ona sırasıyla *Tâcu'r-resâil*, *Nüşhu'l-hükkâm* ve *Mesmû'âtü'n-nekâyih* adlı layihaları sunarak takdirini kazanmıştır.¹⁸

1633'te çıkan büyük İstanbul yangınında İstanbul'un önemli bir kısmının yanarak kül olması ve bu yangının çıkış sebebinin tütüne dayanması¹⁹ IV. Murad'ı tütün, kahve ve kahvehane yasağına sevk etmiştir. Kadızzâde de kendisiyle benzer görüşlere sahip olan Ahmed Rûmî Akhisârî ile birlikte, bu gibi yasaklara destek vermiş ve Kadızzâde yasağa uymayanların halife-i mümininin emrine muhalefet etmeleri sebebiyle katledilmelerinin müstahak olduğuna dair fetva vermiştir. Bu durum Kadızzâde'nin sarayın gözüne girmesini sağladıysa da o, tütün ve kahve tiryakilerinin eleştirilerinin merkezinde kalmıştır.²⁰

Öte yandan dönemin Halvetîleri başta olmak üzere semâ ve deverân ehli olan bazı tarikatları sert bir üslupla eleştirmiş, cehrî zikir ve deveran aleyhtarlığı gütmüştür. Bu durum kendisiyle Sivasîler arasında başlayan ve Osmanlı'nın gündemini bir asra yakın bir müddet meşgul eden çekişmeler hâsıl olmuştur. Sivasîlerden Abdülmecid Sivasî Efendi ile giriştiği ilmî münakaşaların halk

¹⁵ Çelebi, *Fezleke*, 2/182-183; Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, 6/2720; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 1/321-322; Ocak, “Kadızzâdeliler Hareketi”, 214.

¹⁶ Kadızzâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 64a.

¹⁷ Deniz, “Kadızzâde Mehmed İlmî'nin Duânâmesi”, 28; Durmuş, *Kadızzâdeliler Hareketi*, 163-164.

¹⁸ Durmuş, *Kadızzâdeliler Hareketi*, 164-165.

¹⁹ Fatma Ürekli, “Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Afetlerle İlgili Literatür”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/6(2010), 113; Hrand D. Anderasyan, “Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi”, *Tarih Dergisi* (2011), 62.

²⁰ Çelebi, *Mizânu'l-Hak*, 31-32; Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, 6/2719; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (1139/1726), *Silahdar Tarihi (1065-1094)*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1928) 1/58; Hammer, *Tarih*, 9/152; Reşat Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, (Y.y.: Doğan Kitap, 1951), 42; Gökçek, *Târih-i Sülâle-i Köprülü*, 11.

arasında yayılması hem taraftarlarının hem de aleyhtarlarının çoğalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda daha önce tarihte İslâm âlimleri arasında tartışılan Cehrî zikrin ve deverânın câiz olup olmaması; kandil gecelerine özel kılınan namazların, teganninin, hutbe esnasında tasliye veya tarzıyenin, musâfaha ve inhinanın hükmü; Firavun'un, ebeveyn-i Resûl'ün ve İbnü'l-Arabî'nin imanı; Hızır'ın hayatta olup olmaması; bid'atlar; Hz. İbrahim'in milleti meselesi; emir bi'l-ma'rûfun vâcibiyeti gibi birçok mevzu tarafeyn arasında yeniden tartışılmış, lehte ve aleyhte çeşitli eserler telif edilmiştir.²¹

Kadıızâde'nin tasavvufla olan ilişkisi Halvetîlerden ayrılmakla sona ermemiş, aksine onun için bu durum yeni bir başlangıç olmuştur. Zira Kadıızâde otobiyografi türünde olan bir risalesinde Yalova'da ikamet ettiğini belirttiği Şeyh Muhammed Nakşibendî'ye intisap ettiğini, onun aracılığıyla birçok Nakşî şeyhiyle tanıştığını ve onları gayet İslâm'a muvafik bulduğunu ve beğendiğini belirtmektedir. Oysa Kadıızâde'den bahsedilen eserlerin hemen hemen tamamı onu, tasavvuf düşmanlığıyla suçlaması²² altı boş olup tamamen mesnetsizdir.²³ Zira Kadıızâde'nin İslâmî emirlerin tatbikine olan katı yaklaşımı Osmanlı ulemasının önemli bir kısmında görülse de bunun temellerinin, Hanefî Mâtürîdî düşünce sistemi içerisindeki Buhara Hanefileri damarına dayandığı ortadadır.²⁴ Kadıızâde'nin bu tutumunu, tasavvuf düşmanlığı hatta İbnü'l-Arabî karşıtlığı gibi mesnetsiz birtakım iddialarla birleştiren bazı araştırmacılar bu durumu Hanbelî-Selefi temayül olarak yorumlamışlardır.²⁵

2. Eserleri

Kadıızâde Mehmed Efendi, İslâmî ilimlerin hemen her birinde birçok eser kaleme almış olan aynı zamanda "İlmî" mahlasıyla çeşitli şiirler yazan velût bir müelliftir. Bazı eserleri sathice olup temel ilmihal konularını içerse de eserlerinin büyük bir kısmı Halvetîler başta olmak üzere deverân ehli olan bazı tarikat ehli ile aralarında cereyan eden dinî meseleleri ihtiva etmektedir.

²¹ Çelebi, *Mizanu'l-Hak*, 14-102, Naimâ, *Naîmâ Tarihi*, 6/2718; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1953), 160-161. Ayrıca bu ihtilaflar hakkında tarafeynin görüşleri için bk. Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 263-365.

²² Örneğin bk. Naimâ, *Tarih*, 6/2721; Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", 217-218.

²³ Kadıızâde, *Risâle-i Müdâfaa*, 63b. Ayrıca geniş bilgi için bk. Durmuş, "Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi", 330-331.

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 365-389.

²⁵ Örneğin bk. Ocak, "Kadıızâdeliler Hareketi", 208-209; Çavuşoğlu, *The Kadizadeli Movement*, 45-47; Baz, *Kadıızâdeliler Sivasiler Tartışması*, 53-67.

Eserlerinin tespiti ise önemli bir problemdir. Zira Kadıızâde devrinde yaşayan ve “Kadıızâde” adıyla anılan bazı müellifler de mevcuttur. Öte yandan kaleme aldığı manzume türünde eserlerde onun mahlasını kullanan bazı müellifler bulunmaktadır.²⁶ Bu durum onun eserlerinin tespitini de zorlaştırmaktadır. Ancak aidiyet noktasında şüphe duyulmayan eserlerinin bazısında, diğer bazı risalelerinden de haber vermesi ve bu eserlerdeki onun tavizsiz ve sert üslubu bizlere önemli ipucu olmaktadır.

Kadıızâde'nin eserlerinin tamamını burada zikretmek yersiz olacağından, bilinmesi gereken bazı eserlerine değinmek yeterlidir. Bu bağlamda telif ettiği eserlerinden bazılarını *Mebhâş-ı İmân*, *Risâle-i Müdâfaa*, *İrşâd-ü 'ukûli's-selîme*, *Risâle-i Kâdıızâde*, *Manzûme-i 'Aklâid*, *Mesâil-i Ehl-i Sünne*, *Naşru'l-ashâb*, *Menâkıbü's-şahâbe*, *Nüşhu'l-hükkâm*, *Tâcu'r-resâil* ve *Mesmû'âtü'n-nekâyiğ* şeklinde sıralamak mümkündür.²⁷

3.Cevâhuru'l-İslâm Adlı Eseri

Temel itikadî esasları ve ilmihal düzeyinde birtakım bilgileri ihtiva eden bu eser Türkçe kaleme alınmış olup farklı isimlerle de anılmaktadır. Kütüphane kataloglarında “Risâle-i İman” adıyla kaydedilmiş bulunan bu eserin girişinde de “Risâle-i Kadıızâde” ibaresi yer almaktadır. Aşağıda zikredilecek olan nüshalardan birinin girişinde “Cevâhuru İslâmu'l-Vârisîn” başlığının yer alması, buna karşın eserin içeriğinde “Risâle-i İman” adının yer almaması, Kadıızâde'nin bu eserinin haricinde “Risâle-i Kadıızâde” adıyla başka eserlerinin de bulunması, isimlendirme hususunda “Cevâhuru'l-İslâm” adını²⁸ tercih etmemize neden olmuştur.

3. 1. Eserin Nüshaları

Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri veri tabanlarında katalog taramalarında yaptığımız araştırmalarda eserin yalnızca iki nüshasına ulaşılmıştır:

²⁶ “İlmî” mahlasını kullanan müellifler hakkında bk. Hilal Tuğba Mengüç, *İlmî Mehmed Dede'nin Cezîre-i Mesnevî Şerhi* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 22-24.

²⁷ Kadıızâde'nin bütün eserleri ve yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 119-141.

²⁸ Eser üzerinde “İslâm” kelimesi her ne kadar nekre yazılmış olsa da, Arap dili açısından daha doğru olacağını düşündüğümüz için, sadece söz konusu risâlenin adını ifade ederken, “Cevâhuru'l-İslâm” şeklinde, bu kelimenin marife halini tercih etmeyi uygun gördük..

a) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde 3852-III numarada 73b-82a varakları arasında yer almaktadır. Nesih hattı ile her varakta 11 satır bulunacak şekilde, nohudî renkte bir varak üzerine istinsah edilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayıp metni okunaklıdır. Fiziksel olarak 190x150mm, 150x100mm ebatlarında olup “İslâm Dini – Akaid ve Kelâm” konu başlığı altında kataloglanmıştır. Aynı mücellette 1b-54a varakları arasında Birgivi’nin *Vasiyetnâme*’si; 55b-73b varakları arasında Kadızâde’ye atfedilen ve daha çok *Risâle-i Kadızâde* adıyla bilinen bir başka risale, 83b-89b varakları arasında ise yine Kadızâde’nin *Risâle-i Kadızâde* veyahut *Namaz/Salât Risâlesi* adıyla bilinen bir başka eseri mevcuttur. Bu nüsha aşağıda zikredeceğimiz diğer nüshadan daha uzundur. Ancak metin üzerinde cümlelerin anlamlarını etkileyebilecek birçok istinsah hatası mevcuttur.

b) Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesinde 4145-II numarada 17b-22b varakları arasında yer almaktadır. Nestalik hattıyla nohudî renkte filigranlı varak üzerine istinsah edilmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Metni okunaklı olup fiziksel olarak 210x130mm, 140x60mm ebatlarındadır. Kütüphanede “İslâm Dini – Akaid ve Kelâm” konu başlığı altında kataloglanmıştır. Aynı mücellette ilk sırada 1a-17a varakları arasında Şinâsî’ye atfedilen bir *Kasîde-i Şinâsî* adlı bir eser, 23a-27a varakları arasında Kadızâde’nin *Namaz Risâlesi* adıyla bilinen mezkûr eseri, 27a-29a varakları arasında kime ait olduğu zikredilmeyen *İman Manzûmesi* adıyla bir risale, 29a-33b varakları arasında müellifi belirtilmeyen *Esmâü’l-Hüsna* adlı bir başka eser, 33b-80a varakları arasında Kadızâde’nin *Mesâil-i Ehl-i Sünne* adlı eseri mevcuttur. Bu nüsha ise yukardaki nüshadan daha kısa olup, ona kıyasla daha az hata barındırmaktadır.

3.2. Eserin Kadızâde’ye Aidiyeti

Öncelikle *Cevâhiru’l-İslâm* konusu ve üslubu açısından değerlendirildiğine onun Kadızâde’ye ait olduğu anlaşılacaktır. Zira Kadızâde’nin bütün eserlerinde belirgin olan kendine has yalın, anlaşılır ve nasihat verici niteliğinde olan; dinî hususlarda radikal prensiplere sahip olan bir üslubu söz konusudur. Bu üslubu özellikle ilmihal türündeki konuları ele aldığı *Mebhâs-ı İmân*, *Risâle-i Kadızâde* ve *Mesâil-i Ehl-i Sünne* gibi eserlerinde müşahede etmek mümkündür. Ayrıca kendine ait olan diğer eserlerinde

serdettiği görüşlerin çoğunu *Cevâhîru'l-İslâm* adlı eserinde de müşahede etmek mümkündür.

İkinci olarak ise *Cevâhîru'l-İslâm*'ın yukarıda zikrettiğimiz her iki nüshasının girişinde de eserin zaten Kadıızâde Mehmed Efendi'ye ait olduğu açıkça belirtilmiş olup kütüphane kataloglarında da bu eserler “Kadıızâde Muhammed b. Mustafa b. İlyas el-Balıkesiri” adıyla Kadıızâde Mehmed Efendi'ye nispet edilmiştir. Dolayısıyla tüm bu bulgular, *Cevâhîru'l-İslâm*'ın Kadıızâde'ye aidiyetini netleştirmektedir.

3.3. Transkripsiyonda Takip Edilen Metot

Cevâhîru'l-İslâm'ın ana metninin ortaya çıkarılması için, tespit edip yukarıda sıraladığımız her iki nüsha da bizim için önem arz etmektedir. Zira 3852-III numaralı nüshası her ne kadar bir takım istinsah hataları barındırsa da son kısmı diğer nüshada bulunmamaktadır. 4145-II numaralı nüshasında istinsah hataları yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla ana/ortak metnin ortaya çıkarılması için latinizede her iki nüshadan da karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır ancak metnin oluşmasında 3852-III numaralı nüsha, ana nüsha olarak kabul edilmiştir. Metinde ve dipnotlarda, nesih hattıyla kaleme alınan 3852-III numaralı nüshası A, nestalik hattıyla kaleme alınan 4145-II nüshası ise B şeklinde kısaltılmıştır.

Bir nüshada bulunmadığı halde diğer nüshada yer alan kelimeler, cümleler veya kısımlar metin üzerinde parantez içerisinde verilmiş, dipnotlarda ise bu kısımları ihtiva eden nüsha hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Yazımları uyuşmayan kelimeler veya ibareler hakkında da gerekli açıklamalar dipnotlarda verilmiştir.

Varak numaraları metin üzerinde her varığın bitiminde köşeli parantez içerisinde yazılmış, günümüz Türkçesinde kullanılmayan ve anlaşılması zor olan sözcüklerin anlamları da dipnotlarda açıklanmıştır. Metin içerisinde geçen Arapça ibareler veya cümleler metne olduğu gibi aktarılmış, dipnotlarda ise Arapça kısımların anlamları verilmiştir. Ancak müellif tarafından metnin devamında anlamları hakkında gerekli açıklamalar yapılan bazı Arapça kısımların anlamları tekrara düşmeme adına dipnotlarda verilmemiştir. Metinde adı zikredilen bazı müellifler ve eserler tahriç edilerek dipnotlarda konuyla ilgili gerekli açıklamalar yapılmış ve okuyucular ilgili kaynaklara yönlendirilmiştir.

Metin günümüz Türkçe dil bilgisi kurallarına göre gerekli noktalama işaretleriyle işaretlenmiştir. Eski Türkçede yer alan ve günümüzde kullanılmayan “içün, itmek, geldüğü, eytdi, ta kim,²⁹ çünkü,” gibi birtakım sözcükler sadeleştirilerek günümüz Türkçesiyle verilmiş; “kalmışdır, sünnetdir” gibi sözcüklere gelen ve “-dır, -dir” gibi yumuşak ünsüzle başlayan ekler metin üzerinde, günümüz Türkçesindeki gibi “ünsüz sertleşmesi/benzeşmesi” kuralına uygun olarak “kalmıştır, sünnettir” şeklinde aktarılmıştır. Müstensih tarafından sehven yanlış yazılmış olan bazı sözcükler metinde düzeltilerek verilmiş, dipnotlarda ise gerekli açıklamalar yapılmıştır.

3.4. *Cevâhiru'l-İslâm*'ın Transkripsiyonlu Metni

(جواهر إسلام الوارثين)³⁰

Hâzâ Risâle-i Kadızâde (Rahmetullahi Aleyhi)³¹ (Efendi)³²

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي خلق النبي على فطرة الإسلام وعلى كلمة الإخلاص وعلى دين نبينا محمد عليه الصلاة والسلام وملة إبراهيم وصلى الله على جميع الأنبياء والمرسلين.³³

Pes. İslâm dini içinde olan evvel kendi imanın³⁴ ve İslâm'ın ve dinin ve zürriyetin ve milletin ve mezhebin (kaçtır)³⁵ bile. Ve mezheb kimden (kime)³⁶ kalmıştır, onları bilmek gerek ve onlarla³⁷ amel etmek gerek, ta ki İslâm'ı sahilh ola.

İmâm-ı Şemsü'l-Eimme³⁸ rahmetullâhi aleyhi³⁹ eder,⁴⁰ “(Her)⁴¹ kim ki er olsun avrat olsun sıfat-ı [A:73b] İslâm bilmesey ve öğrenmeğe⁴² taksîrat etsey,

²⁹ Bununla “-ki” anlamına gelen “kim” sözcüğü kastedilmiştir.

³⁰ Bu kısım yalnızca A nüshasında bulunmaktadır. Anlamı: İslâm mirasçılarının incileri

³¹ Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

³² B: Bu kısım yalnızca A nüshasında bulunmaktadır.

³³ Anlamı: İslâm fitratını, ihlâs kelimesini, Peygamberimiz aleyhissalâtü vesselâmin dinini (bizlere) bahşettiği ve (bizleri) İbrahim'in milletinden kıldığı için, Nebî'yi yaratan Allah'a hamd olsun. Allah bütün nebîlere ve resullere salât-ü selâm eylesin.

³⁴ B: İman

³⁵ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

³⁶ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

³⁷ A: Metin üzerinde sehven “onlara” şeklinde yazılmıştır.

³⁸ Müellif burada kimi kastettiği bilinmemektedir. Zira “Şemsüleimme” adıyla bilinen iki önemli fakih vardır. Bunlardan ilki *el-Mebsût* adlı eserile tanınan Hanefî fakihî Şemsüleimme Serahsî (öl. 483/1090?), ikincisi de yine Hanefî fakihî Şemsüleimme Kerderî'dir (öl. 642/1244). Geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, “Şemsüleimme Serahsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

ol kişinin dini din değildir. Ve ol kişinin namazı kabul olmaz. Ve ona nikâh reva olmaz. Ve olan evlâdı veled-i zina olur. Kaçan⁴³ ki⁴⁴ bir küçük kıza ere verseler, sonra [B:17b] 'âkil ve bâliğ olsa sıfat-ı İslâm'ı bilmese erinden (bâyın talak)⁴⁵ boş olur. Zira şart budur ki, kişi bir yola mahsus olmak gerektir ki öldüğü vaktin, Müslümanları kabrine koyalar. Her kişiye borçtur ehline ve 'iyâline iman ve İslâm yedi yaşına dek kız olsun gerek yedi yaşında kul olsun gerek kardeş olsun⁴⁶ sıfat-ı iman⁴⁷ [A:74a] ve İslâm⁴⁸ bilmek gerek. Eri taksîrât ederse, avrata câizdir çıkıp âlime vara, dîn-i İslâm'ı öğrenene. Bir kimse⁴⁹ şerâit-i iman ve İslâm bilmese ahirete vardıkta üç kişiye azap olur, ataya ve anaya ve karındaşına (ve erine)⁵⁰ niçin iman ve İslâm öğrenmeğe men eylediniz deyu Hakk Teâlâ Celle Celâlühü ve 'âmm-i nevâlühü.

Ve eğer sorsalar,⁵¹ "Müslüman mısınız?" et⁵² ki;

"الحمد لله (رب العالمين)"⁵³

Eğer sana sorsalar (ki)⁵⁴ "الحمد لله"nin manası nedir?" Et ki "Hakk Teâlâ'dan şükür ve minettir." [B:18a]

Eğer sorsalar ki "Hak Teâlâ'yı nice bilirsin?" Et ki "Birdir, yalnızdır. Güçlü hemîşe bâki⁵⁵ bay 'atâlu⁵⁶ bî-misâl ve bî-zeval niteliksiz hiçbir nesneye

(İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36/544-547; Ahmet Özel, "Şemsüleimme Kerderî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002) 25/276-277.

³⁹ B: Metin üzerinde "rahmetullahi aleyhi" ifadesi yer almayıp yalnızca "rh" şeklinde bir kısaltma mevcuttur.

⁴⁰ Bu sözcüğün aslı "eydür" şeklinde olup latinize esnasında sadeleştirilmiştir.

⁴¹ Yalnız B nüshasında mevcuttur.

⁴² B: Öğrenmese

⁴³ Kaçan: Ne vakit ki, o vakit ki, vaktaki.

⁴⁴ Bu kelimenin aslı "kim" şeklinde yazılmaktadır ancak tarafımızca sadeleştirilmiştir.

⁴⁵ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁴⁶ B: ...iman ve İslâm yedi yaşına dek kız olsun, gerek yedi yaşında oğlan olsun, gerek yedi yaşında kul olsun gerek karadaş olsun...

⁴⁷ B: imanı

⁴⁸ B: İslâm'ı

⁴⁹ B: Kimesne

⁵⁰ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁵¹ B: Sana sorsalar

⁵² Bu sözcüğün aslı "et" olup "söyle, de" anlamına gelmektedir ve anlaşılması için sadeleştirilerek aktarılmıştır.

⁵³ Bu kısım yalnızca B nüshasında mevcuttur. Anlamı: "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."

⁵⁴ Bu kısım yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁵⁵ Hemîşe bâki: Daima koruyucu

⁵⁶ Bâi 'atâlu: Karşılıksız veren.

benzemez ve nişansız [A:74b] ve sâni' u'l-kadîm ve cihetten ve zamandan ve mekândan ve cemi eşyadan münezzehtir demek olur.

Eğer (sana)⁵⁷ sorarsalar ki “Hakk Teâlâ'nın birliğine delilin nedir?” sen et ki, iki vecihle delil var, biri nazar ile ve biri akılla. Amma nazar ile budur ki,

Kavluhu Teâlâ budur ki ⁵⁹delildir. Amma akılla (olan) ⁵⁸“قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ”⁵⁸ Yaradan Tanrı birdir. ⁶⁰“وحدّه لا شريك له وهو على كل شيء قدير”

Mesela, eğer sorsalar, “İman nedir?” Et ki ⁶¹“أمنت بالله وملانكته وكتبه ورسله” Et ki “İman dediğimiz budur.”

Eğer [A:75a] sorsalar, “İslâm nedir?” Et ki ⁶²“أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له”⁶² İslâm budur. ⁶³“وأشهد أن محمدا عبده ورسوله.”

Eğer sorsalar, “İman seninle midir yahut [B:18b] sen imanla mısın?” Et ki “İmanla ben⁶⁴ ve iman benim sıfatımdır.”

Eğer sorsalar, “Kimin zürriyetindensin?” Et ki “Âdem aleyhisselâm zürriyetindenim.”

(Eğer sorsalar, “Kimin milletindensin? Et ki “İbrâhim Halilullah milletindenim.”)⁶⁵

Eğer sorsalar, “Kimin ümmetindensin?” Et ki “Muhammed aleyhisselâm ümmetindenim.”

Eğer sorsalar, “Kimin mezhebindensin?” Et ki “Tâcü'l-muttakîn İmâm Ebû Hanîfe (el-Kûfî rahmetullâhi aleyhi)⁶⁶ mezhebindenim.”

Eğer sorsalar, “Mezhep kaçtır?” Et ki “Dörttür. Evvel [A:75b] İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe mezhebidir. İkinci İmâm-ı Şâfiî mezhebidir. Üçüncü İmâm

⁵⁷ Yalnızca B nüshasında vardır.

⁵⁸ Meâli: “De ki; O Allah birdir.” (İhlas 112/1)

⁵⁹ Yalnızca B nüshasında vardır.

⁶⁰ Anlamı: “O (Allah) birdir, O'nun ortağı/şeriki yoktur. O her şeye kâdirdir.”

⁶¹ Bu kısım yalnızca B nüshasında yer almaktadır. Anlamı: “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ederim.”

⁶² Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁶³ Anlamı: “Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, o tektir ve şeriki yoktur. Yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.”

⁶⁴ B: “Et: Ben imanlayım.”

⁶⁵ Bu kısım yalnızca A nüshasında bulunup B'de yer almamaktadır.

⁶⁶ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

Ahmed el-Hanbelî mezhebidir. Dördüncü İmâm-ı Mâlik mezhebidir. Dördü bile hakır.”

Eğer sorsalar, “Ne vakitten beri Müslümansın?” Et ki ⁶⁷يوم العهد (من) "الميثاق" Yani Allah Teâlâ ile ahd bağıladığımızdan beriye. Ol vakit mü'minler ervâhın yarattı ve onlara hitap etti ki, Cevap verdiler ki, ‘sen ⁶⁸ألست بربكم "perverdigârımızsın"⁶⁹ dediler.”

(Eğer)⁷⁰ sorsalar, “(İmanın)⁷¹ ahkâm kaçırır?” Et ki تصديق بالجنان واقرار "باللسان" Yani Allah Teâlâ'nın [B:19a] birliğine dille ikrar edip [A:76a] gönül ile inanmaktır.” (İmâm-ı Şâfî katında erkânıyla hamletmek bile imandandır.)⁷²

(Eğer)⁷³ sorsalar, “İmanın başı nedir?” Et ki “Kelime-i tayyibedir. Yani demektir.” ⁷⁴لا إله إلا الله محمد رسول الله

(Sorsalar, “İmanın teni nedir?” Et ki “Beş vakit namazdır.”)⁷⁵

Sorsalar, “İmanın kalbi nedir?” Et ki “Kur’ân’dır. Ve Kur’ân’ın kalbi Yâsîn-i şeriftir.”

(Sorsalar, “İmanın kelamı nedir?” Et ki “Allah Teâlâ’ya çok senâ etmektir.”)⁷⁶

Sorsalar, “İmanın nuru nedir?” Et ki “Gerçek söylemektir.”

Sorsalar, “İmanın darlığı nedir?” Et ki “Eriyle avrat bi-namaz olmaktır.”

Sorsalar, “İmanın halâveti nedir?” Et ki “Paklıktır.”

Sorsalar, “İmanın yemişi nedir?” Et ki “Oruç tutmaktır.”

Eğer sorsalar, “İman farz mıdır, sünnet midir?” Et ki [A:76b] “Kâfirlere farzdır. Mü'minlere sünnettir. Yani evvel iman getirmek farzdır. Sonra sünnet olur.”⁷⁷

⁶⁷ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁶⁸ Meâlî: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A' râf 7/172)

⁶⁹ Perverdigâr: Bütün mahlûkatı yediren, içiren, doyuran ve yaşatan Allah Teâlâ.

⁷⁰ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁷¹ Yalnız B nüshasında yer almaktadır.

⁷² Parantez içinde olan bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁷³ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁷⁴ Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.

⁷⁵ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁷⁶ Yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

⁷⁷ B: Sonra sünnet olur.

Sorsalar (ki)⁷⁸ “Kaçan bir mü’min ölse, imanı can ile mi gider, yoksa ceset ile mi kalır? Eğer canla giderse ceset imansız kalır.” Et ki “Ruh ile [B:19b] gider. Amma imanın nuru (bedenden)⁷⁹ (nedendir)⁸⁰ kesilmez. Şol güneş gibidir. Gökte doğar nuru yere düşer.”

Sorsalar, “Hangi sünnettir farz yerine dura?”⁸¹ Et ki “Edin⁸² üzerine mesh etmek sünnettir.”

Sorsalar, “Hangi cünüplüktür, ona gusletmek lazım değil?”⁸³ Et ki “Bir kimse⁸⁴ gusletse bedeninde su değmedik [A:77a] yer kalsa o kimse yine cünüptür. Haberdar oluncak o değmediğin⁸⁵ yeri suyla yûsun, (gusül lazım değil)⁸⁶ gusül câizdir. Kalan beden yûmak lazım değildir.”

Sorsalar, “Farz, sünnet, nâfile-i nice bildin?” Et ki, “Farz oldur ki, Allah Teâlâ buyurdu ve peygamber aleyhisselâm (onu)⁸⁷ cemi ömründe işledi, ol bize farz oldu. Sünnet oldu(ı ki peygamber-i hazret onu kendi iradetiyle cemi ömründe işledi, o bize sünnet oldu.)⁸⁸ Nâfile oldur ki peygamber kendi iradetiyle kâh işledi ve kâh işlemedi, ol bize [B:20a] nâfile oldu.”

(Eğer)⁸⁹ sorsalar, “İmanın aslı nedir?” Et ki “Allah Teâlâ ‘atasıdır.”⁹⁰

(Sorsalar, “İmanın şeriatı nedir?” Et ki “Helâli ve haramı bilmektir.”)⁹¹

Sorsalar, “İmanın ululuğu nedir?” Et ki “Çok zikretmektir.”

Sorsalar, “İmanın durağı nedir?” [A:77b] Et ki “Müminlerin gönlüdür.”

Sorsalar (ki)⁹² “Erlerden evvel dine gelen kimdir?” Et ki “Ebû Bekir radiyallâhu anhüdür. ⁹³ Ondan Ömer, ondan Osman, ondan Ali radiyallâhü anhüdür.”⁹⁴

⁷⁸ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁷⁹ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁸⁰ Yalnızca A nüshasında bulunmaktadır.

⁸¹ B: Hangi sünnet farz yerini tuta?

⁸² Burada tenin yani etin üzerine yapılan mestten bahsedilmektedir.

⁸³ B: Hangi cünüplüktür ki ona gusül lazım değil?

⁸⁴ B: kimesne

⁸⁵ B: değmemiş

⁸⁶ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

⁸⁷ Yalnızca B nüshasında vardır.

⁸⁸ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁸⁹ Yalnızca B nüshasında vardır.

⁹⁰ ‘Atâ: hediye.

⁹¹ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁹² Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

Sorsalar, “Ezan kimden kalmıştır? Et ki “Bilâl-i Habeşî'den kalmıştır.”

Sorsalar, “Hatunlardan evvel dine gelen kimdir?” Et ki “Hatice'dir.”

Sorsalar, “Avratların⁹⁵ pîri kimdir?” Et ki, (“Fâtıma'dır.”)⁹⁶

(Sorsalar, “Hocaların pîri kimdir?” Et ki,)⁹⁷ “Osman'dır.”⁹⁸

(Sorsalar,)⁹⁹ “Çiftçilerin pîri kimdir?” Et ki “Âdem peygamberdir.”

(Sorsalar,)¹⁰⁰ “Terzilerin piri kimdir?” Et ki “Şît peygamberdir.”

(Sorsalar,)¹⁰¹ “Çizmecilerin piri kimdir?” Et ki “Şeyh Hasan Basrî'dir.”

Sorsalar, “Serrâcların¹⁰² pîri [A:78a] kimdir? (Et ki,)¹⁰³ (Veysel Karânî'dir.)¹⁰⁴

(Sorsalar, pazirganların pîri [B:20b] kimdir?” Et ki,)¹⁰⁵ “Şuayb peygamberdir.”

Sorsalar, “Çobanların piri kimdir?” Et ki, “Mûsâ peygamber aleyhisselâmdir.”¹⁰⁶

(Sorsalar ki, “Gemicilerin pîri kimdir?” Et ki, “Selmân-ı Fârisî'dir.”)¹⁰⁷

Sorsalar, “Hallaçların piri kimdir?” Et ki, “Mansûr Hallâc'dır.”

Sorsalar, “Hangi peygamber atasız dünyaya gelen?” Et ki, “İsa peygamber.”¹⁰⁸

Sorsalar, “Şeriat kimden kalmıştır?” Et ki, “Nûh peygamberden kalmıştır.”

⁹³ B: Ebû Bekir'dir radiyallâhu anhü.

⁹⁴ B: ...Ali'dir radiyallâhü anhü.

⁹⁵ B: Hatunların

⁹⁶ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁹⁷ Yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

⁹⁸ A nüshasında müstensih istinsah ettiği nüshadan satır atlayarak bu cümleyi sehven şöyle yazmıştır: Sorsalar, “Avratların⁹⁸ pîri kimdir?” Et ki, “Osman'dır.”

⁹⁹ Yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

¹⁰⁰ Yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

¹⁰¹ Yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

¹⁰² Serrâc: Koşum ve eğer takımlarını yapan ve tamir eden kimse.

¹⁰³ Bu kısım yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

¹⁰⁴ Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

¹⁰⁶ B: Mûsâ peygamberdir.

¹⁰⁷ Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmaktadır.

¹⁰⁸ B: ...peygamberdir.

Sorsalar, “Şehâdet kelimesi kimden?” “Yakûb peygamberden kalmıştır.”

Sorsalar, “Her namazın ezanı vardır. Cenaze namazının niçin yoktur?”(Et ki,)¹⁰⁹ “Doğduğu vakit kulağına okunmuştur.”

Sorsalar, “Her namazın [A:78b] rükû‘u ve sücûdu vardır. Cenaze namazının niçin olmadı?” Et ki, “Kıyâmet gününde kâfirlere azap ederler, Allah Teâlâ’dan gayrıya (secde)¹¹⁰ ettikleri için.”¹¹¹

Sorsalar,¹¹² “Gündüz namazlarda gizli okurlar, (gece katı¹¹³ okurlar)¹¹⁴ aslı nedir?” Et ki, “Feriştahlara¹¹⁵ tabi olurlar. Feriştahlar [B:21a] böyle ederler.

Aşere-i mübeşşereden sonra merâtibe-i sahabeyi beyân eder, Abdullah İbn Mes‘ûd, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn (Ömer)¹¹⁶ Fârûk, Abdullah İbn Zübeyr. Ve birisi dahi Hz. Âişe-i siddîkadır. Bu beş nefer aşere-i mübeşşereden sonra efdal-i nâs olan bunlardır. Bu beş nefer bir mertebedir (Hz. Fâtıma’dan mümeyyizlerdir. Veyahut da)¹¹⁷ Hz. Âişe(‘nin mertebesi)¹¹⁸ Hz. Fatıma’dan [A:79a] âlidir. Zira Hz. Resûlullah sallallâhu aleyhi vesellem hazretlerinin makâm-ı şerifleri Cennette makâm-ı mahmûddur. Yüz yirmi dört bin ve bir rivayette iki yüz yirmi dört bin peygamberlerden yücedir. Hz. Âişe Hz. Peygamber ile makâm-ı mahmûddadır. Ve Hz. Fâtımatü’z- Zehra iki yüz yirmi dört bin peygamberlerden (sonra evliyadan dahi Hz.)¹¹⁹ Ebâ Bekir Sıddîk ve Hz. Ömer-i Fârûk ve Hz. Osmân (Zi’n-Nûreyn).¹²⁰ Bu üç velinin makamından sonra evliyadan dördüncüsü Ali’dır. (Hz. Fâtıma Hz. Ali makamındadır.)¹²¹ Ona göre Hz. [A:79b] Âişe ile Hz. Fâtıma’nın [B:21b] mertebesi bilmek¹²² gerektir.

(Hz. Resûlullah sallallâhu aleyhi vesellem)¹²³

¹⁰⁹ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

¹¹⁰ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹¹¹ B: Ettiklerinden ötürü.

¹¹² B: Sorsalar ki

¹¹³ Müellif bununla cehrî okunuşu kastetmiştir.

¹¹⁴ Yalnızca B nüshasında vardır.

¹¹⁵ Feriştah: Farsça olup “ferište” kelimesinden türemektedir. “Bir işi bilen en yetkili kişi” anlamın gelmektedir. Müellif bu sözcükle mezhep imamlarını kastetmiş olmalıdır.

¹¹⁶ Yalnızca B nüshasında vardır.

¹¹⁷ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹¹⁸ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹¹⁹ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

¹²⁰ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

¹²¹ Yalnızca A nüshasında bulunmaktadır.

¹²² B: bilinmek

¹²³ Yalnızca B nüshasında metin arası başlığı olarak yer almaktadır.

(Ve)¹²⁴ Hz. Resûl-i Ekrem önünden nice görürse ardından dahi öylece görürlerdi. Ve kendiler orta boylu idi. Lakin her ne kadar uzun boylu adam yanına gelse ondan yüce görünürdü. Ve mübarek cisminin gölgesi yere düşmezdi. Ve taş üzerine bastıkta iz ederdi. Lâkin kum üzerine yürüdükte iz olmazdı. Ve cümle ömrü altmış üç senedir.¹²⁵ Bir kere ağzın açıp esnemek vakı olmamış idi. Ve iki yüz yirmi dört bin peygamberden iki ulu azîm¹²⁶ [A:80a] peygamberin mezâr-ı şerîfleri malumdur. Biri iki cihan güneşi Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi vesellem)¹²⁷ ve biri Hz. İbrâhim (aleyhisselâm)¹²⁸ mâ'adâsının mezâr-ı şerifleri karine ile sonradan bünyâd¹²⁹ olunmuştur. Hz. Peygamber Medine-i Münevvere'de (dir. Ve)¹³⁰ Hz. İbrâhim¹³¹ Kudüs-ü Şerîf yanında bir mağaranın içindedir. Ağzı bünyâd olunmuştur. Hatta (Hz.)¹³² [B:22a] Peygamber miraca giderken Hz. Cebrâil (aleyhisselâm)¹³³ bir kızıl toprak ile bir tepenin dibini gösterip Hz. Musa bu makamda medfundur (deyu)¹³⁴ buyurmuştur. Ve Hz. Peygamber sahabeye buyurmuşlar (dır)¹³⁵ ki, eğer enbiyanın mezarını [A:80b] göstermek câiz olaydı (ben)¹³⁶ Hz. Musa'nın merkad-ı şerifin size i'âm ederdim¹³⁷ deyu buyurmuşlar (dır).¹³⁸

Gerçi Bağdat semtinde bir mezar¹³⁹ bünyâd eylemişler. Sebep budur ki, bir bazirgân¹⁴⁰ geçip giderken ol mahalde konup rüyasında¹⁴¹ Musa Peygamber bunda medfundur demişler. Ol bâzirgân rüyasında görmekle ol mahalde bir ziyâretgâh bünyâd eylemiştir.

¹²⁴ Yalnızca A nüshasında yer almaktadır.

¹²⁵ B: ...altmış üç sene idi.

¹²⁶ B: Ulu'l-azm

¹²⁷ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹²⁸ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹²⁹ Bünyâd: Bina, yapı, temel.

¹³⁰ Bu kısım yalnızca B nüshasında vardır.

¹³¹ B: İbrâhim'in

¹³² Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

¹³³ Yalnızca A nüshasında vardır.

¹³⁴ Yalnızca B nüshasında mevcuttur.

¹³⁵ Yalnızca A nüshasında mevcuttur.

¹³⁶ Yalnızca B nüshasında vardır.

¹³⁷ İ'âm etmek: Bildirmek, bilgilendirmek.

¹³⁸ Yalnızca B nüshasında vardır.

¹³⁹ B: ...bir eser

¹⁴⁰ "Bâzirgân" Müsevî tüccarlar hakkında kullanılan bir kelimedir.

¹⁴¹ B: Bu nüshada istinsah hatası yapılmış, bir sonraki ibarede geçen "görmek" kelimesi sehven buraya da "rüyasında görmek" şeklinde eklenmiştir.

[B:22b] ¹⁴²(تم الكتاب بعون الله الوهاب)

Rivayet olunur ki, Âişe anamız radiyallâhu anhâ, iplik eğirirken ezan-ı şerif onun işitse mübarek eli ne yerde ise ol arada tutardı ta ezan âhir olunca. Ve dahi buyurdu ki “Ezan [A:81a] okunurken görülen iş şeytan nasibidir.” derdi. Ve bazı fetvada buyurmuş ki, Kur’ân okunurken ezan okunsa eğer mescidde okursa ezana icabet için Kur’ân kesmeye. Eğer gayri yerde okur Kur’ân kat’ eyleye. Ve eğer gayri mescidlerde ezan okunsa icabet lazım değil. Ve dahi müezzın ve icabet eden, ezan âhir oldukta bu duayı okuya, Resûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin şefaati kendiyeye helâl ola,

اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمد الوسيلة والفضيلة والدرجة الرفيعة [A:81b] وابعثه مقاما محمودا للذي وعدته وعدا حسنا إنك لا تخلف الميعاد. اللهم زوجني بحور العين.¹⁴³

Dua eyleye ki her ezan okundukça ezan dinlemeğe hazır olan huriler derler ki, “Yâ Rabbi! Dahi bunlara nikâh eyle.” Ve eğer “اللهم زوجني...” duasın okumasalar hûriler birbirine der ki, “Bunların bizden haceti yok ancak gelin gidelim.” derler. *Fetâvâ-i Bezzâziye*’de¹⁴⁴ getirmiş ki lezzeti okuyan kimseden gayri kimseyeye ikâmet getirmek mekruhtur.

[A:82a] تمت

3.5. Kadızâde’nin İtikadî Görüşleri Çerçevesinde Eserin Tahlili

Cevâhiru’l-İslâm daha çok imanla ilgili hususları yüzeysel mahiyette ele alan ve daha çok dönemin Osmanlı halkına hitap eden, adeta “bir Müslümanın amentüsü” şeklinde niteleyebileceğimiz bir eserdir. Avâm-ı müsliminden olup dini ve itikadî mevzularda bilgisiz kalan kişilerin neye nasıl ve niçin inanması gerektiği, inanacağı şeylerin neler olduğu ve bu hususlar arasında nelere daha çok ehemmiyet vermesi gerektiğini ele alan halka dönük bir eserdir. Özellikle *Cevâhiru’l-İslâm* içerisinde sıkça geçen “Sana sorarsalar, de ki/eyt kim...” kalıbı içerisinde oldukça sade ve öz mahiyetteki cümleler Osmanlı uleması

¹⁴² Bu kısım yalnızca B nüshasında bulunmakta olup, bu nüsha burada sona ermektedir. Çünkü B nüshası A nüshasından daha kısadır. Bundan sonra naklettiğimiz kısımlar A nüshasından aktarılmıştır.

¹⁴³ Anlamı: “Ey bu tam davetin ve kılınmak üzere olan bu namazın Rabbi olan Allah’ım! Muhammed’e vesileyi, fazileti ihsan et. Bir de kendisine vadettiğin makam-ı Mahmûd’u verip onu oraya ulaştır. Muhakkak ki sen en güzel vaat olan bu sözünden dönmezsin. Allah’ım bana (cennetinde) hurileri nasip eyle.”

¹⁴⁴ Bu eser Hanefî fakihî Bezzâzî’nin (öl. 872/1424) fıkha dair eseridir. Geniş bilgi için bk. Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/114.

arasında anonimleşmiş bir şekilde çeşitli ilmihal tarzı eserlerle günümüze dek ulaşmıştır. Bunun en tipik örneklerinden biri Osmanlı'da Hanefî-Mâtürîdî ulemanın fikir dünyasının geleneği olarak anonim bir şekilde ortaya çıkan *Mızraklı İlmihal*'dir. İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'ini, İbrahim el-Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'unu, Ebû Bekir el-Haddâd'ın *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ını, Birgivi'nin *Vasiyetnâme*'sini ve Ebüssüüd Efendi'nin bazı fetvalarını temele alan¹⁴⁵ *Mızraklı İlmihâl* Kadızzâde Mehmed Efendi'nin ve hatta Kadızzâdelilerin ikinci lideri olan Üstüvânî Mehmed Efendi'nin bazı eserlerini de içermektedir. Örneğin 1889 yılında basılan *Mızraklı İlmihal*'in bir kısmında Üstüvânî Mehmed Efendi'nin talebeleri tarafından onun vaazlarından derlenen *Risâle-i Üstüvânî* adlı eser yer alırken,¹⁴⁶ Rumî 1312'de (1896-97 yılında) basılan bir başka *Mızraklı İlmihâl*'in başında Kadızzâde'nin *Cevâhîru'l-İslâm* adlı eseriyle aynı başlığı taşıyan bir bölüm basılmış olup bu kısım Kadızzâde'nin mezkûr eserine isimsiz de olsa yoğun atıflar söz konusudur.¹⁴⁷ Özellikle "Eğer sorsalar..." şeklinde başlayan cümle kalıplarının büyük bir çoğunluğu Kadızzâde'nin mezkûr eserindeki kalıplarla neredeyse bire bir aynıdır. O halde, *Mızraklı İlmihâl* ile basılan bu bölümün, Kadızzâde'nin mezkûr eserinin zamanla çeşitli ilave ve eksiltmelerle istinsah edilerek ve anonimleştirilerek bu hale getirildiği, Osmanlı halkının neredeyse her hanesinde bulunan *Mızraklı İlmihâl*'le tabedildiği anlamına gelmektedir. Bu durum Kadızzâde'nin söz konusu eserinin Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin bir neticesi olarak Osmanlı halkının genel geçer ilmihal bilgileriyle bağdaşan, öğrenmesi ve anlaşılması kolay ve özlü bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İslâm*'da Müslümanların İslâm inanç esaslarını mutlaka etraflıca bilmeleri ve bunlara inanmaları gerektiğini; hatta eşlerine, çocuklarına ve maiyetindeki diğer kişilere bunları kesinlikle öğretmeleri gerektiğini belirten nakillerle söze başlamaktadır. Aslında bu durum onun tipik bir özelliği olup diğer risalelerinde de sık sık bu hususu yinelemekte ve bununla müminleri itikadî hususlarda araştırmaya ve öğrenmeye sevk etmektedir. Zira ona göre müminlerin taklidî iman etmesi makul bir durum değil aksine

¹⁴⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mızraklı İlmihâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/5.

¹⁴⁶ Üstüvânî Mehmed Efendi, *Üstüvânî Risâlesi* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1306/1889). 51 v.d. Risâlenin latinize metni için bk. Lokman Doğmuş, *Türkiye'de XVII. Yüzyıldaki Dini Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış: Kadızzâdeliler ve Sivâsiler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2002), 87-127.

¹⁴⁷ Bu bölüm için bk. Anonim, *Mızraklı İlmihali* (y.y., 1312/1896-97), 2-12.

eleştirilecek bir husustur. Dolayısıyla müminler ilm-i kelâm ve ilm-i fıkıhın hulasası durumunda olan ilmihal eserleri ile ilgilenerek, elfâz-ı küfür risâlelerini okuyarak inançlarını güçlendirip tahkikî iman seviyesine çıkarmalıdır.¹⁴⁸ Bir başka risâlesinde “*Ey din kardeşlerim ve sağlam tarîk-i sülûkta olan arkadaşlarım! Muhakkik kimselerden olun. Âlemdeki gâfil mukallitlerden olmayın.*” şeklindeki sözleri bu durumu özetlemektedir.¹⁴⁹ Hatta o, kelim ile fıkıh ilminin hulasâsından oluşan özlü ve mufassal birer kaynak durumunda olan ilmihâl kitaplarının tedrisatını yapmak dururken başka ilimleri öğrenmeye çalışmayı, farzı terk edip sünnetle veya müstehapla iştilal etmeye benzetmekte ve bunu eleştirmektedir.¹⁵⁰

Kadıızâde'nin bu tutumu klasik Osmanlı Hanefî-Mâtürîdî ulemasının ilm-i kelâma yaklaşımını ortaya koymaktadır. Zira Hanefî-Mâtürîdî ulema, Kelâm ilminin, Müslümanların öncelikle kendi akidesini tam anlamıyla ve bütün ayrıntılarıyla öğrenmesi ve çevresindekilere öğretmesi için ve Ehl-i sünnet olmayan kişi veya fırkaların muhalif saldırılarına karşı inancını savunabilmesi için gerekli olduğunu belirtmektedir. Ancak Kelâm ilminin amaç olup olmadığı hususunda iki eğilim bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Müttekellim Hanefiler olarak isimlendirilen grup olup, kelâm ilmini dini anlama ve yorumlamada amaç olarak görüp derinlemesine öğrenilmesini savunurken, Buhara Hanefileri olarak bilinen ikinci grup ilmi kelâmın İslâm itikadını öğretmek için sadece bir araç olduğunu belirtip gereğinden fazla öğrenilmemesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁵¹ Tahkiki imanı savunan Kadıızâde'nin bu eğilimlerden ilkinde daha yakın pozisyonda olduğu ortadadır. Kaldı ki Osmanlı uleması içerisinde her iki görüşe de temayülûl bulunan birçok âlim mevcuttur.¹⁵²

İslâm itikadını öğrenmenin gerekliliğinin akabinde “Sana sorarlarsa, de ki...” şeklinde cümlelere geçen Kadıızâde burada âvâmın İslâm dini ile ilgili bilgileri öğrenmelerini kolaylaştırmak için bazı itikadî ve fikhî hususları soru

¹⁴⁸ Kadıızâde Mehmed Efendi, *Mebhas-ı İmân* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570), 245b.

¹⁴⁹ Kadıızâde Mehmed Efendi, *Red alâ Risâle fî Cevâzi'r-Raks* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazid, 3125), 95a.

¹⁵⁰ Kadıızâde, *Mebhas-ı İmân*, 251b-254a.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Demir, “Farklı Ebû Hanife Tasavvurları: Fakih ve Müttekellim Hanefiler Örneği”, *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar v.d., (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017), 1/645-646; “İmam Birgivi Selefi mi yoksa Mâtürîdî mi”, *Balkesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyığıt v.d., (Balıkesir: y.y., 2019), 2/299-301.

¹⁵² Durmuş, *Kadıızâdeliler Hareketi*, 425-428.

cevap halinde adeta bir şema halinde sunmaktadır. İmanın tanımını “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” şeklinde özetleyen Kadızzâde,¹⁵³ amelde Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensup olduğunu¹⁵⁴ belirtmekte ardından inanç esaslarını Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere ve hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak¹⁵⁵ şeklinde özetlemektedir. Allah'ın birliğini ispat eden aklî ve nazârî delillerin olduğunu belirten Kadızzâde, Allah'ın sıfatlarını isim isim zikretmemekle birlikte dolaylı olarak O'nun zâtî sıfatlarından vahdaniyet, vücûd ve muhalefetün li'l-havâdis sıfatlarına; sübûtî sıfatlardan ise hayat, semî', kudret, irade ve tekvin sıfatlarına değinmektedir.¹⁵⁶

Ashâbın üstünlük sıralamasına da değinen Kadızzâde, Hz. Peygamber'den sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin üstün olduğunu; Hz. Fâtîma'nın manevî makamının Hz. Ali ile eşdeğer olduğunu, bunların akabinde aşere-i mübeşşerenin yer aldığını, ardından ise Abdullah İbn Mesûd, Abdullah İbn Abbâs, Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Zübeyr ve Hz. Âişe'nin geldiğini belirtmektedir.¹⁵⁷

Burada nakledilen itikadî hususlar geniş ölçüde değerlendirildiğinde, bunların tamamının Hanefî-Mâtürîdî ulemanın görüşlerine muvafık olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira Kadızzâde, amelde Hanefî, itikatta ise Mâtürîdî mezhebine mensup olup, diğer Ehl-i sünnet dışındaki diğer mezhepleri daire dışında kabul etmektedir. Kadızzâde'nin diğer eserleri de incelendiğinde, onun Cebriyye ve Kaderiyye gibi diğer mezheplere karşı mesafeli durmuş, onları genelde Ehl-i sünnet çerçevesi içerisinde özelde ise Hanefî-Mâtürîdî gelenek içerisinde durarak eleştirmiştir. *Mebhas-ı İman* adlı eserinde, Ehl-i sünnet'e muhalif olan mezhepleri Kaderiyye, Cebriyye, Râfiziyye, Hâriciyye, Müşebbihe ve Mürcî'e olmak üzere *altı* olarak sayıp, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliği Ehl-i sünnet içerisinde değerlendirmiş; "İtikad ettiğimiz mezhebimiz Mâtürîdiyye ve a'mâlde mezhebimiz ise Hanefiyye'dir." sözüyle mezhebi mensubiyetini açıkça belirtmiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ Kadızzâde Mehmed Efendi, *Risâle-i İmân (Cevâhîru'l-İslâm)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 3852-III), 76a-b; Kadızzâde Mehmed Efendi, *Risâle-i İmân (Cevâhîru'l-İslâm)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 4145-II), 19a-b.

¹⁵⁴ Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 3852-III nüshası, 76a; Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 4145-II nüshası, 19a.

¹⁵⁵ Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 3852-III nüshası, 75a; Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 4145-II nüshası, 18b.

¹⁵⁶ Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 3852-III nüshası, 75a; Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 4145-II nüshası, 18b.

¹⁵⁷ Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 3852-III nüshası, 79a-80a; Kadızzâde, *Cevâhîru'l-İmân*, 4145-II nüshası, 21b-22a.

¹⁵⁸ Kadızzâde, *Mebhas-ı İmân*, 292a-b.

Sonuç

Kadızzâde Mehmed Efendi XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde dinî siyasî bir kimlikle ortaya çıkan Kadızzâdeliler Hareketinin lideridir. Balıkesir'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek burada eğitimine devam ederek yetişmiş ve İstanbul'un büyük camilerinde vaizlik görevini ifa etmiştir. Semâ-deverân hususunda aleyhte bir duruş sergilemesi hasebiyle devrin deveran ehli olan bazı tasavvufî ekolleri tarafından sert eleştirilere maruz kalmış, hatta bir Nakşî olmasına rağmen tasavvuf düşmanlığıyla suçlanmıştır. Tarih boyunca İslâm âlimlerince tartışılan birçok meseleyi gündeme taşıyarak yeniden tartışmaya açmış, Halvetîler de ona muhalefette bulunarak görüşlerine karşı çıkmışlardır. Kadızzâde önemli bir kısmı Halvetîlerle aralarındaki tartışıkları dinî mevzuları içeren hacimli veyahut küçük birçok eser kaleme almıştır.

Cevâhiru'l-İslâm adlı eser de onun eserlerinden biridir. Bu eser temel itikadî ve fikhî meseleleri ilmihal düzeyinde sade ve anlaşılır bir üslupla ele alan küçük bir risâle olup "Risâle-i İman" olarak da bilinmektedir. Daha çok halka hitap eden bir üslupla kaleme alınmış olan bu risâle, müminlerin hulasa olarak neye nasıl inanmaları gerektiği ve ibadetlerle ilgili nelere dikkat etmeleri gerektiği üzerinde soru cevap halinde durulmuştur. Kadızzâde'nin bu eseri daha sonra çeşitli ilaveler ve eksiltmelerle birlikte XIX. yüzyılın sonlarında *Mızraklı İlmihâl*'le birlikte basıldığı anlaşılmıştır.

Kadızzâde eserin girişinde Müslümanların kendi inançlarını ayrıntılı bir şekilde etraflıca öğrenip imanlarını tahkikî seviyeye çıkartmaları gerektiğini vurgulamış, bununla Kelâm ilminin tedrisatının önemini kastetmiştir. Ayrıca imanın tanımını hususunda Hanefî-Mâtürîdî düşünce sisteminde olduğu gibi iman amel ayırımına gitmiş, imanın şartlarını da yine aynı geleneğe uygun olarak sıralamıştır. Kadızzâde ayrıca *Cevâhiru'l-İslâm*'da Ehl-i sünnet anlayışı çerçevesinde sahabenin üstünlük sıralamasına da değinmiştir. Bütün bu zikrolunan meseleler, Kadızzâde'nin mezhebi kimliğinin ortaya konulması hususunda önem arz ettiğinden, söz konusu eser yalın bir Türkçe ile latinize edilerek alanda araştırmalarda bulunanların ilgisine sunulmuştur.

Kaynakça

- Anderasyan, Hrand D. "Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi". *Tarih Dergisi* (2011), 59-84.
- Anonim. *Mızraklı İlmihâl*. Y.y.: 1312/1896-97.
- Atâî, Nevîzâde Atâullah Efendi. *Hadâiku'l-Hakâyık*. 2 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Bağdatlı, Babanzâde İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'Arifin ve Esmâi'l-Müellifin ve Âşâru'l-Muşannifin*. çev. Kilisli Rifat Bilge. tsh. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal - Avni Aktuç. 2 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1955.
- Baz, İbrahim. *Kadızedeliler Sivasiler Tartışması*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*. haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1333.
- Çavuşoğlu, Semiramis. *The Kadizadeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire*. New Jersey: Princeton University, Doktora Tezi, 1990.
- Çelebî, Kâtip. *Fezleke-i Kâtip Çelebi*. 2 Cilt. Toronto: Toronto Üniversitesi Kütüphanesi, ts.
- Çelebî, Kâtip. *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübive'l-Fünûn*. trc. Rüştü Balcı. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Çelebi, Kâtip. *Mizanu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ahakk*. haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: MEB Basımevi, 1972.
- Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütekelim Hanefiler Örneği". *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar v.d.. 2 cilt. 643-658. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2017.
- Demir, Abdullah. "İmam Birgivi Selefi mi yoksa Mâtürîdi mi". *Balikesirli Bir İslâm Âlimi İmam Birgivi*. ed. Mehmet Bayyigit v.d.. 2 cilt. 286-315. Balıkesir: y.y., 2019.
- Deniz, Sebahat. "Kadıızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad için Yazdığı Manzum Duânâmesi". *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (2008), 9-39.
- Doğmuş, Lokman. *Türkiye'de XVII. Yüzyıldaki Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış: Kadızedeliler ve Sivasiler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2002.
- Durmuş, Ali. "Kadıızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risâlesi Risâle-i Müdâfa'a Işığında Hayatı ve İlmî Kişiliği Tercüme Tahkik ve Değerlendirme". *Tokat İlmîyât Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 321-350.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızedeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Gökçek, Mehmet Fatih. *Behçetî Seyyid İbrahim Efendi Târîh-i Sülâle-i Köprülü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1953.
- Hamidullah, Muhammed. "Şemsüleimme Serahsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hammer, Joseph Freiherr von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Yayına haz. Erol Kılıç - Mümin Çevik. 16 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992.

- Kadıızâde, Mehmed Efendi, *Red alâ Risâle fî Cevâzi'r-Raks*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıd, 3125.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Mebhas-ı İmân*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 5570.
- Kadıızâde, Mehmed Efendi. *Risâle-i Müdâfaa*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2688/3.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Muşannifi'l-Kütübi'l-'Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957.
- Koçu, Reşat Ekrem. *Tarihimizde Garip Vakalar*. Y.y.: Doğan Kitap, 1951.
- Mengüç, Hilal Tuğba. *İlmî Mehmed Dede'nin Cezîre-i Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Naîmâ, Mustafa Efendi. *Naîmâ Tarihi*. çev. Zuhuri Danışman. 6 Cilt. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları, 1969.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 17-21/1-2 (1979-1983), 208-225.
- Özel, Ahmet. "Bezzâzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. "Şemsüleimme Kerderî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Silahdar, Fındıklılı Mehmed Ağa (1139/1726). *Silahdar Tarihi (1065-1094)*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. Sad. Seyit Ali Kahraman, 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. ed. Derya Örs. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Karesi Meşahiri*. haz. Mehmet Sarı - Ahmet Karaman. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Ürekli, Fatma. "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelene Afetlerle İlgili Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8/6(2010), 101-130.
- Üstüvânî, Mehmed Efendi. *Üstüvânî Risâlesi*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1306/1889.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mızraklı İlmihâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.